

نوروز فاطمی و بازنمایی آن در رسانه: مطالعه موردی

سفره هفت سین

علی آنی زاده^۱

چکیده

در ایران جشن‌ها و مراسم ملی بر اساس تقویم خورشیدی و اعیاد و سوگواری‌های مذهبی بر بنیاد تقویم قمری برگزار می‌شود. به همین دلیل، بعضی از مناسبت‌های شمسی و قمری با یکدیگر تقارن می‌یابند و گاه این امر، تعارض‌هایی را موجب می‌شود از جمله مصادف شدن عید نوروز با ایام فاطمیه. در این میان، مردم برای گرامیداشت نوروز و ادای احترام به سوگواری‌های مذهبی، راه‌های میانه‌ای را بنیان نهاده‌اند که در فرهنگ مردم جلوه‌هایی آیینی یافته‌اند. البته چنین قرینه‌گی‌هایی پیش‌تر در همزمانی نوروز با سوگواری‌های خانوادگی آزموده شده و به نحو شایانی، ضمن تکریم افراد درگذشته و ادای احترام به صاحبان مصیبت، نوروز گرامی داشته شده است. از جمله مراسم «نوعید» که در اولین صبح عید پس از فوت درگذشته در مساجد یا خانه متوفی اجرا می‌شود و در واقع، اولین عید متوفی به شمار می‌رود. این مقاله تلاش دارد جلوه‌های آیینی سفره هفت سین نوروز فاطمی را در مقایسه با نوروزهای معمول، به لحاظ عناصر و چیدمان آن در پنج ویژه‌برنامه سال تحویل ۱۳۹۴ (شبکه‌های ۱، ۲، ۳، ۴ و ۵ سیما) بررسی کند.

کلیدواژه‌ها: تقارن نوروز و ایام فاطمیه، نوروز فاطمی، هفت سین فاطمی، هفت سین قرآنی

۱. کارشناسی ارشد آموزش زبان فارسی، پژوهشگر واحد فرهنگ مردم مرکز پژوهش و سنجش افکار صداوسیما.

مقدمه

ایران کشوری دارای فرهنگ و تمدن باستانی و در عین حال اسلامی است که مردمانش اسلام را با آغوش گرم پذیرفته‌اند و به مدد آیین‌ها، مشترکات سنت و مذهب را به هم پیوند زده‌اند؛ به گونه‌ای که نه تنها عرق ملی و عقاید مذهبی آنها در مقابل یکدیگر قرار نگرفته است؛ که در بسیاری از مواقع، به شکلی ظریف باعث تکمیل یکدیگر شده است.

سنت و مذهب، هر کدام در ایران، دارای تقویم جداگانه‌ای است؛ تقویم سنت، بر گردش زمین به دور خورشید استوار است که به دستور ملک‌شاه سلجوقی در سال ۴۶۷ هجری قمری با نام تقویم جلالی تثبیت و رواج یافته است (بلوکباشی، ۱۳۸۱: ۳۲). ابوریحان بیرونی در کتاب «التفهیم»، آن را «سال طبیعی» نام نهاد که «عبارت است از آن مدت که اندر او یک بار گردش گرما و سرما و کشت و زه به تمامی بود و آغاز این مدت از بودن آفتاب است به نقطه‌ای از فلک البروج تا بدو باز آید و زین جهت به آفتاب منسوب کرده آمد. این سال و اندازه او سیصد و شصت و پنج روز است و کسری از چهار یک روز کمتر چنان که ما همی یابیم و چهار یک روز بیشتر چنان که پیشینگان همی یافتند.» (التفهیم، ۱۳۶۲: ۲۲۱)

در مقابل، تقویم مذهبی ایرانیان و مسلمانان دیگر بلاد، بر حرکت ماه استوار است و سال قمری نام دارد که بیرونی آن را در مقابل سال طبیعی، «سال اصطلاحی» نامیده است. «و آن به نهاد مردمان که دوازده بار چند ماه طبیعی است و اندازه سیصد و پنجاه و چهار روز است و پنج یک روز و شش یک او جمله کرده و این یازده تیر بود اگر شبانه‌روزی سی تیر بود.» (همان). این دو تقویم تفاوت‌های بسیاری با هم دارند. در تقویم طبیعی، هر یک از دوازده ماه سال ایرانیان بی‌کم و کاست سی روز است که در گذشته هر روز به نام یکی از ایزدان خوانده می‌شده است و اگر نام هر روز با نام ماه برابر می‌شد، مردم آن روز را جشن می‌گرفتند، مانند نوروز که هر مزد روز با ماه فروردین مقارن بود (هنری، ۱۳۷۷: ۴۵-۴۷). در این تقویم با اضافه شدن پنجه پیتک به آخر سال، بدون جابه‌جایی سال در

نوروز فاطمی و بازنمایی آن در رسانه ❖ ۳۷

سیصد و شصت و پنج روز تمام می‌شود. اما در تقویم قمری چنین نیست و ایام براساس حرکت ماه وضع شده است. پس می‌توان گفت، حد فاصل سال قمری (۳۵۴ روز) نسبت به سال خورشیدی (۳۶۵ روز) تقریباً ده روز یا اندکی بیشتر است. از آنجا که تقویم قمری نسبت به تقویم شمسی هر سال ده روز به جلو می‌رود، هیچ‌گاه دو روز آنها منطبق با یکدیگر نیست و بعضی مناسبت‌های شمسی و قمری با هم تقارن پیدا می‌کنند و همین امر موجب پیدایش تعارض در برخی مناسبت‌ها می‌شود. اوج این تعارض و تقارن، مصادف شدن عید نوروز با ایام سوگواری ماه‌های محرم و صفر است. بنابر تقویم قمری (ده روز) سی و شش سال به طول می‌انجامد تا یک چرخش کامل سالیانه صورت بگیرد و یک مناسبت به سر جای اول خود بازگردد. پس در این دور سی و شش ساله، تقریباً شش سال ایام عید با ایام محرم و صفر مقارن می‌شود و نوروز رنگ و بویی متفاوت با ایام نوروز معمول پیدا می‌کند. به جز این دو ماه، برخی سوگواری‌های مذهبی نیز مانند ایام شهادت مولی‌الموحدين حضرت علی علیه السلام در ماه رمضان و سالروز شهادت ائمه معصومین علیهم السلام و ایام فاطمیه مقارن نوروز می‌شوند.

نوروز سال ۱۳۹۴ با شهادت دخت نبی اکرم ص همزمان شده بود؛ یعنی چهارم تا ششم فروردین، با سوم تا پنجم جمادی‌الثانی و ایام فاطمیه مطابقت داشت. از این‌رو، نوروز در مناطق مختلف ایران با رنگ و بویی متفاوت از سال‌های برگزار شد؛ نوروزی که از آن با عنوان «نوروز فاطمی» یاد می‌شود، الزامات رفتاری و گفتاری بسیاری را به منظور حرمت نگه داشتن سالروز شهادت حضرت فاطمه (سلام‌الله‌علیها) و در همان حال، گرامیداشت کهن‌آیین نوروز متوجه ایرانیان نموده است و آنان نیز به نیکویی و با طرح و اجرای خلاقانه آیین‌ها و ادبیات ویژه این ایام، از فضایل این دو مناسبت به بهترین نحو بهره‌برداری کرده‌اند.

روشن پژوهش

این مقاله اکتشافی است و نیازی به فرضیه ندارد. مقاله حاضر دو هدف اصلی را دنبال می‌کند: ۱) بررسی توصیفی سفره هفت‌سین فاطمی در فرهنگ مردم مناطق

۳۸ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مختلف ایران ۲) نحوه بازنمایی سفره هفت‌سین فاطمی بر اساس رمزگان‌های اجتماعی با رویکرد فیسک^۱ در پنج ویژه‌برنامه سال تحویل سیما.

در این مقاله با توجه به نوع و منابع پژوهش، از چند روش بهره‌برده شده است. منبع گردآوری اطلاعات درخصوص توصیف سفره هفت‌سین فاطمی، اسناد و گزارش‌های فرهنگیاران واحد فرهنگ مردم در مرکز پژوهش و سنجش افکار صداوسیما بوده است؛ به این ترتیب که با استفاده از ابزار پرسشنامه، ابتدا شیوه‌نامه‌ای مشروح برای ۴۰ نفر از فرهنگیاران باتجربه در سراسر کشور ارسال شده و سپس، داده‌های توصیفی آنها تدوین گردیده است. در ادامه، براساس رمزگان‌های اجتماعی فیسک و دیگران و نیز منطبق کردن این نظریات با داده‌های توصیفی فصول گذشته، عناصر فرهنگ عامه درخصوص تلاقی نوروز و ایام فاطمیه از پنج ویژه‌برنامه تحویل سال استخراج گردیده و در پایان، با مطالعه تطبیقی برنامه‌ها با یکدیگر، راهکارهای رسانه‌ای برای تولیدات آتی در این مناسبت‌های پیچیده ارائه شده است.

جامعه آماری این پژوهش، تمامی ویژه‌برنامه‌های تحویل سال سیمای جمهوری اسلامی ایران را شامل می‌شود که از آن میان، با روش هدفمند، پنج ویژه‌برنامه سال تحویل ۱۳۹۴ (شبکه‌های ۱، ۲، ۳، ۴ و ۵ سیما) مشتمل بر ۳۵ ساعت و ۳۹ دقیقه انتخاب شده است.

جدول شماره ۱. نمونه‌های مورد بررسی ویژه‌برنامه‌های سال تحویل ۱۳۹۴

ردیف	نام برنامه	شبکه	مدت زمان برنامه	مجری	تهیه‌کننده
۱	اینجا آینده	یک	۵:۴۱	علی ضیا	بابک بادکوبه
۲	بهار در خانه است	دو	۹:۱۵	کامران نجف‌زاده	میرمحمدحسین رضوی
۳	بهار نارنج	سه	۷:۴۸	احسان علیخانی	احسان علیخانی
۴	دست را می‌بوسم	چهار	۶:۰۰	رشید کاکاوند فائزه نعمتی شیرین صمدی مارال دوستی میلااد اسلام زاده	-
۵	فرش بهشت	پنج	۶:۵۵	ژیلا صادقی	محمد قنبری

نوروز فاطمی و بازنمایی آن در رسانه ❖ ۳۹

این مقاله با دو محدودیت جدی روبه‌رو بود، نخست کمبود یا نبود اطلاعات مردم‌شناختی درخصوص تقارن نوروز و ایام فاطمیه و سپس، تحلیل رمزگان‌های فرهنگی یا اجتماعی که تاکنون منطبق بر آداب و رسوم این دو مناسبت انجام نشده بود و در این پژوهش برای نخستین بار بومی‌سازی شد.

جلوه‌های آیینی سفره هفت‌سین فاطمی در مناطق مختلف ایران

سفره‌ها یکی از وجوه مشترک خوشه‌های فرهنگی هستند. سفره افطار در رمضان، سفره اطعام و نذر در محرم و سفره هفت‌سین در نوروز، حاکی از کارکرد وحدت‌بخش و بر سر یک سفره نشان‌دن است که در هر مناسبتی رخ می‌نماید و در نوروز، نوشیدن طبیعت و فرارسیدن بهار، ودیعه ستاندن هفت عنصر طبیعی و نشان‌دن آن بر یک سفره رمزآمیز و نمادین، بهانه‌ای است تا اعضای خانواده یکدل، برای تحول در احوال خود و دیگران دعا بخوانند. رنگ‌آمیزی سفره هفت‌سین با وجود هفت عنصر مشترک، دارای تفاوت‌های زیبا و گوناگونی است به نحوی که با تطبیق آنها با یکدیگر، تفاوت‌های فرهنگی، اقلیمی و مذهبی را به خوبی می‌توان مشاهده کرد. این گونه‌گونی در زمانی‌هایی که نوروز با سوگواره‌ها مصادف می‌شود، در تزیین و رنگ‌بخشی سفره به خوبی هویدا است.

اهالی لای‌بید در نوروز فاطمی، سبزه هفت‌سین را با روبان مشکی تزیین می‌کنند و روی آن یک سیب قرمز قرار می‌دهند و در کنار آن آیینه، قرآن، اسپند، خرمای سیاه، سماق، سیاه‌دانه، سمنو، سیر و سکه می‌گذارند. برخی خانواده‌ها نیز بدون تهیه لوازم هفت‌سین، به گستردن سفره‌ای معمول و چیدن آیینه، قرآن و نان و پنیر و سبزی اکتفا می‌کنند (ضرغامی، مشهد، ۱۳۹۴). مردم شیرگاه سوادکوه نیز در نوروز فاطمی سفره هفت‌سین خود را با قرار دادن قرآن، شمع و خرما، رنگ و بوی فاطمی می‌بخشند. (قاسمی، سوادکوه، ۱۳۹۴)

❖ ۴۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مردم برزک اصفهان در هم‌پوشانی نوروز و ایام فاطمیه، سبزه هفت‌سین را به نام حضرت فاطمه (سلام‌الله‌علیها) آب می‌گیرند و در سفره هفت‌سین خود، تکه پارچه سبزرنگی را به نیت تبرک قرار می‌دهند. (جهانی‌برزکی، برزک، ۱۳۹۴)

اهالی قودجان خوانسار نیز در سفره نوروز فاطمی خود نام یا گفتاری از حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) را در کنار دیگر اجزای سفره هفت‌سین جای می‌دهند (حاجیعلی، خوانسار، ۱۳۹۴). گنابادی‌ها و اهالی دشت بیاض خضری نیز در نوروز فاطمی سبزه عید را به نام حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) مزین و با پارچه مشکی یا سبزرنگ تزیین می‌کنند. (صمدی، گناباد و خضری دشت بیاض، ۱۳۹۴)

برخی از خانواده‌های مذهبی روحانی و طلاب شیرگاه مازندران نیز در سفره نوروز فاطمی خود از آیات قرآن بهره می‌گیرند (قاسمی، سوادکوه، ۱۳۹۴). مردم مذهبی روستای کورد مهدی‌شهر نیز به جای گستردن سفره هفت‌سین، سفره‌ای متشکل از خرما، نان خشک، حلوائی محلی (تهیه شده از شیره خرمالو)، آش کشک، پنیر و چای و گلاب می‌اندازند و گاه‌گاهی هم اسفند دود می‌کنند و بر محمد و آل محمد صلوات می‌فرستند. (قریشی، مهدی‌شهر، ۱۳۹۴)

بعضی از خانواده‌های متشرع این دیار نیز به گذاشتن آینه و قرآن اکتفا می‌کنند و برخی دیگر، به جای گل و سنبل از گل و یاسین در سفره بهره می‌جویند. (صمدی، خضری دشت بیاض، ۱۳۹۴)

مردم لاسجرد استان سمنان در نوروز فاطمی برای گستردن سفره هفت‌سین به جای استفاده از ترمه سنتی از مجمعه مسی استفاده می‌کنند. به این ترتیب که کف مجمعه را با پارچه مشکی یا ترمه‌ای که برای مزار درگذشتگان استفاده می‌شود، می‌پوشانند و سپس درون آن، آینه، شمع، خرما، شیرینی میکادو (به جای نان فتیر محلی)، گلاب، نخود و کشمش و برخی خانواده‌ها، علاوه بر آن، سبد سبزی، تنگ ماهی و سینی حلوا قرار می‌دهند. (حیدریان، سمنان، ۱۳۹۴)

اهالی اقلید در ایام همزمانی نوروز و فاطمیه، از آب و نمک که مهریه حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) است، در سفره هفت‌سین نوروزی خود بهره می‌گیرند. (صابر، اقلید، ۱۳۹۴)

نوروز فاطمی و بازنمایی آن در رسانه ❖ ۴۱

در تاکستان نیز خانواده‌های مذهبی در سفره هفت‌سین، به طور معمول در کنار قرآن از دیگر کتاب‌های مذهبی همچون مفاتیح‌الجنان، نهج‌البلاغه یا حلیه‌المتقین بهره می‌برند. (صفوی، تاکستان، ۱۳۹۴)

در کهک قم خانواده‌ها، تمهیدات مختلفی را برای چیدمان سفره نوروز فاطمی خود می‌اندیشند؛ برخی سفره را از پارچه سیاهی تهیه می‌کنند و در کنار هفت‌سین معمول قاب یا لوحی منقوش به عبارات «یا فاطمه الزهرا(سلام‌الله‌علیها)»، «السلام علیک یا فاطمه الزهرا(سلام‌الله‌علیها)» و «السلام علیک یا صدیقه‌الشهیده(سلام‌الله‌علیها)» قرار می‌دهند. برخی نیز بر روی سمنوی سفره نوروز با پودر نارگیل، دارچین یا زنجبیل نام فاطمه الزهرا(سلام‌الله‌علیها) را نقش می‌زنند. برخی خانواده‌ها سفره هفت‌سین نوروز فاطمی را با نوشتن اسما، کنیه‌ها و القاب حضرت فاطمه زهرا(سلام‌الله‌علیها) که در اول آنها حرف سین است، مزین می‌سازند، اسم‌هایی همچون سیده، ساجده، سالمه، سلیمه، سمانه، سعیده و سنا. همچنین مرسوم است که در کنار اقلام معمول هفتگانه و در کنار قرآن و آب و آینه، سجاده و مهر و تسبیح قرار می‌دهند. اغلب خانواده‌ها در این شرایط از ماهی گلی کمتر استفاده می‌کنند و سبزه نوروزی خود را با نوار مشکی یا نوارهای منقوش به عبارات «السلام علیک یا فاطمه الزهرا(سلام‌الله‌علیها)»، «یا فاطمه(سلام‌الله‌علیها) ادرکنی» و مانند آن، متبرک می‌سازند. البته از آنجا که اغلب خانواده‌ها باقی ماندن سیاه در خانه را خوش‌یمن نمی‌دانند پس از ایام فاطمیه وسایل سیاه سفره هفت سین را برمی‌چینند. (جعفرزاده‌دستجردی، قم، ۱۳۹۴)

در بیجار سفره نوروز فاطمی حال و هوای دیگری دارد. مردم به جای سفره قرمز یا هر رنگ شاد دیگری، سفره آبی یا سبز را انتخاب می‌کنند و حتی از به کار بردن میوه‌ها و اقلام قرمز رنگ مانند سیب قرمز، سنجد و ماهی گلی اجتناب می‌ورزند. به جای پاپیون قرمز، سبزه را با روبان سبزرنگ تزیین می‌کنند و به جای ماهی قرمز از ماهی معمولی در تنگ می‌اندازند. خرما، گلاب، شمع، قرآن و پول‌های کاغذی منقوش به عباراتی چون «سلام بر فاطمه(سلام‌الله‌علیها)» و «یا فاطمه زهرا(سلام‌الله‌علیها)» از دیگر اقلامی هستند که تبرک‌بخش سفره‌های نوروزی بیجاری‌ها در این ایام است. (قره‌داغی، بیجار، ۱۳۹۴)

۴۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

در سرپل ذهاب، سفره‌های نذری بیش از سفره هفت‌سین رونق دارند و مردم تلاش می‌کنند سفره نوروزی را به هفت لقب حضرت فاطمه (سلام‌الله‌علیها) مزین کنند. (نظری، سرپل ذهاب، ۱۳۹۴)

خانواده‌های مذهبی بروجرد نیز سفره هفت‌سین خود را در این ایام با عکس‌های مذهبی و یا تکه پارچه‌هایی که در ماه محرم در سقاخانه‌ها استفاده می‌شود، مزین و متبرک می‌کنند. (پروری، بروجرد، ۱۳۹۴)

مردم همدان نیز بر روی کوزه سفالی یا آینه سفره نوروز خود عبارات «السلام علیک یا فاطمه الزهرا (سلام‌الله‌علیها)» را با رنگ مشکی نقش می‌کنند.

در شیرین‌سوی کبودرآهنگ همدان در ایام عید، هفت‌سین را در مجمعه یا سفره می‌چینند و در اتاق جداگانه‌ای قرار می‌دهند و در آنجا از مهمان‌ها پذیرایی می‌کنند اما در نوروز فاطمی، سینی‌ها و سفره‌ها جمع می‌شود و از مهمان‌ها مانند روزهای معمول فقط با چای و میوه پذیرایی می‌کنند. (طاقتی‌احسن، کبودرآهنگ، ۱۳۹۴)

در بناب و مراغه، سفره هفت‌سین فاطمی که براساس عقیده مردم رو به قبله گسترده شده است، با یک جفت شمع سیاه آراسته می‌شود. (طاهرینیا، بناب، ۱۳۹۴)

یکی از نشانه‌های دیداری تقابل آیین‌های ملی و مذهبی، پیدایش سفره هفت‌سین قرآنی در ایام نوروز است که بیشتر مورد استقبال خانواده‌های مذهبی قرار گرفته است.

در تاکستان نیز چیدن سفره هفت‌سینی که به سفره هفت سلام موسوم است، در میان خانواده‌های روحانیون و سادات رواج دارد. (صفوی، تاکستان، ۱۳۹۴)

عده‌ای از خانواده‌های مؤمن همدان نیز علاوه بر هفت‌سین سنتی، هفت‌سین قرآنی یا هفت‌سین سلامت را کنار سفره هفت‌سین می‌چینند. هفت‌سین قرآنی شامل هفت آیه از قرآن است که با واژه سلام آغاز می‌شوند. این هفت آیه را با زعفران، گلاب غلیظ آب گرفته و یک قلم تمیز در بشقاب سفید چینی می‌نویسند. بعد از تحویل سال روی هفت آیه گلاب می‌ریزند و سپس از گلاب و زعفران نوشته شده همراه با شکر و آب، شربت‌ی تهیه می‌کنند و با آن به نیت تبرک و سلامت از کسانی که به دیدار آنها می‌آیند، پذیرایی می‌کنند. هفت‌سین سلامت هر سال از نو نوشته می‌شود و مردم بر این باورند که با خوردن شربت از هفت‌سین سلامت، خیر و برکت زندگی آنها در سال آتی

تضمین می‌شود. هفت‌سین قرآنی که همدانی‌ها به طور معمول سفره هفت‌سین خود را با آن متبرک می‌سازند، عبارت است از:

۱. سلاماً قولاً من ربِّ رَحِيم (یس / ۵۸)
۲. سلامٌ علی نوحِ فی العالمین (صافات / ۷۹)
۳. سلامٌ علی ابراهیم (صافات / ۱۰۹)
۴. سلامٌ علی مُوسی و هرون (صافات / ۱۲۰)
۵. سلامٌ علی آلِ یاسین (صافات / ۱۳۰)
۶. سلامٌ علیکم طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدین (زمر / ۷۳)
۷. سلامٌ هِی حَتَّى مَطَلَعِ الفجر (قدر / ۵) (یدایی، همدان، ۱۳۹۴)

هفت‌سین قرآنی

۴۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

اهالی کاورده مهدی شهر نیز این هفت آیه را بر روی کاغذ سبز و قرمز می‌نویسند و روی سفره هفت‌سین می‌گذارند و معتقدند که با این کار خیر و برکت را به خانه خود دعوت می‌کنند. (قریشی، مهدی‌شهر، ۱۳۹۴)

گسترده هفت‌سین قرآنی در بناب و مراغه عمومیت ندارد اما برخی خانواده‌های معتقد، سفره نوروزی را با قرائت یا کتابت هفت آیه‌ای که با سلام آغاز می‌شوند، متبرک می‌کنند و بر این باورند که این آیات در اولین روز از اولین ماه نوروز، آفت و بلاهای آسمانی و زمینی را از خانواده‌هایشان دور می‌کند و سلامت و آرامش را تا آخر سال به خانواده‌های آنها ارزانی می‌دارد. گفتنی است که گسترده این سفره با نام دوازه امام آغاز می‌شود. (طاهرینیا، بناب، ۱۳۹۴)

بازنمایی سفره هفت‌سین فاطمی در ویژه‌برنامه‌های سال تحویل ۱۳۹۴ سیما بر اساس رمزگان اجتماعی

مفهوم رمزگان از مفاهیم بنیادی نشانه‌شناسی است. نشانه‌ها هنگامی معنی می‌یابند که در ارتباط با یکدیگر تفسیر شوند. چندلر در مورد رمزگان می‌گوید: «رمزگان چارچوبی ارائه می‌دهد که در آن نشانه‌ها معنا پیدا می‌کنند. چیزی که در قلمرو رمزگان نباشد، نشانه نیست». (چندلر، ۲۰۰۲: ۱۴۷)

سجودی معتقد است؛ هر رمزگان در اساس بدنه‌ای از دانش و اکتسابی است، وجه تاریخی دارد، ناگهان تولید نمی‌شود و ناگهان نیز از بین نمی‌رود. از آنجا که رمزگان وجه اجتماعی دارد، بین اعضای یک جامعه مشترک است. وی رمزگان‌ها را ابتدا به رمزگان‌های زبانی و غیرزبانی تقسیم می‌کند. رمزگان‌های غیرزبانی ممکن است شامل رمزگان‌های هنری، اشیا، آیینی و جز آن باشند. اما، رمزگان زبانی از انتزاع بیشتری نسبت به دیگر رمزگان‌ها برخوردار است. (سجودی، ۱۳۸۷: ۲۴۶)

تمامی تعاریفی که از رمزگان ارائه شده‌اند، بر این نکته تأکید دارند که نظام رمزگانی، تولید معنی می‌کند و نشانه در چارچوب رمزگان معنی می‌یابد. چندلر رمزگان‌ها را به سه دسته اجتماعی، متنی و تفسیری تقسیم می‌کند. وی رمزگان‌های

نوروز فاطمی و بازنمایی آن در رسانه ❖ ۴۵

رسانه‌های جمعی؛ از جمله رمزگان‌های مرتبط با عکس، تلویزیون، فیلم، رادیو، روزنامه و مجله را چه از جنبه فنی و چه از لحاظ قراردادی در زمره رمزگان‌های متنی قرار می‌دهد. (چندلر، ۲۰۰۲: ۱۵۰ - ۱۴۸)

سجودی نشانه‌های برنامه‌های تلویزیونی را در سه نظام رمزگانی اجتماعی، فنی و بیانی طبقه‌بندی می‌کند. رمزگان اجتماعی عبارت است از لباس، چهره‌پردازی، حرکات شخصیت‌ها و زبانی که به کار می‌گیرند. رمزگان فنی، دوربین و حرکت آن، نور، تدوین و استفاده از صدا و موسیقی را شامل می‌شود و سرانجام، رمزگان بیانی در متمایز کردن ژانرهای متفاوت ایفای نقش می‌کند. این رمزگان بیانی است که کمدی را از تراژدی و اخبار را از مستند تاریخی و جز آن متمایز می‌کند. (سجودی، ۱۳۷۹: ۱۴۱)

فیسک معتقد است؛ آنچه قرار است از تلویزیون پخش شود، پیش‌تر با رمزهای اجتماعی رمزگذاری شده است. در واقع، واقعیت پیشاپیش رمزگذاری شده و تنها به کمک رمزگان فرهنگ است که می‌توان آن را درک کرد. «در هر فرهنگی، آنچه واقعیت تلقی می‌شود، محصول رمزگان همان فرهنگ است. بنابراین، «واقعیت» همواره از قبل رمزگذاری شده است و «واقعیت محض» وجود ندارد» (فیسک، ۱۳۸۶: ۱۲۹). برخی از این رموزها عبارت‌اند از: واقعیت، بازنمایی و ایدئولوژی. ظاهر، لباس، چهره‌پردازی، محیط، رفتار، گفتار، حرکات سر و دست، صدا و جز آن، به سطح واقعیت تعلق دارند. برخی رمزهای فنی مانند دوربین، نورپردازی، تدوین، موسیقی و صدابرداری در زمره رمزهای بازنمایی طبقه‌بندی می‌شوند و رمزهای ایدئولوژی نیز عناصری را که برشمرده شد، در مقوله‌های «انسجام» و «مقبولیت اجتماعی» قرار می‌دهند. به باور فیسک، ایجاد معنا نیازمند حرکت دایمی صعودی و نزولی در سطوح مختلف رمزگان تلویزیون است. هدف از تحلیل نشانه‌شناختی برنامه تلویزیونی، روشن کردن لایه‌های معنایی است که رمزگذاری شده‌اند. (همان: ۱۴۱-۱۲۳)

رمزگان‌های گفتاری و بدنی، رمزگان مربوط به کالا و رمزگان رفتاری، در زمره رمزگان اجتماعی جای می‌گیرند و رمزگان‌های علمی، زیباشناختی، ژانری، بلاغی و سبکی؛ همچنین رمزگان رسانه‌های ارتباط جمعی شامل رمزگان عکاسی، تلویزیونی، فیلمی، رادیویی و مطبوعاتی که هم فنی و هم قراردادی هستند، رمزگان متنی هستند.

۴۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

رمزگان تفسیری نیز، رمزگان ادراکی (درک بصری) و رمزگان ایدئولوژیک را دربرمی-گیرد. (همان: ۱۵۰-۱۴۸)

در ادامه، براساس تلفیقی از آرای فیسک و چندلر، رمزگان‌های اجتماعی در شش دسته زیر رمزگان محیطی، ظاهری، رفتاری، زبانی، صوتی و موسیقایی طبقه‌بندی می‌شوند و سپس آیین‌های نوروزی با توجه به آنها تطبیق داده خواهد شد. به این ترتیب، زیررمزگان‌های محیطی؛ دکور و هفت‌سین برنامه در پنج ویژه‌برنامه تحویل سال ۱۳۹۴ احصا و بررسی خواهد شد و در نهایت، نحوه بازنمایی آن براساس انواع رمزگان‌های اجتماعی مورد بحث قرار خواهد گرفت. در زیر نحوه بازنمایی سفره هفت‌سین نوروز فاطمی به صورت تطبیقی در پنج برنامه آورده شده است.

جدول شماره ۲. رمزگان‌های سفره هفت‌سین در شبکه‌های سیما

دکور تلفیقی از عناصر مذهبی و عناصر مدرن	دکور	اینجا آینده	رمزگان اجتماعی
اشاره صحبت‌های مجری به طرح کمپین سین هشتم یعنی تهیه سرپناه برای بی‌سرپناهان	هفت‌سین		
دکور سنتی ایرانی	دکور	بهار در خانه است	رمزگان محیطی
<ul style="list-style-type: none"> - مسابقه ارسال عکس‌های سفره‌های نوروز مخاطبان به برنامه و نشان دادن تعدادی از آنها - بازنمایی جلوه‌های مختلف سفره‌های نوروز فاطمی در قالب ویدئو کلیپ، فتو کلیپ و وله از جمله تصاویر سبزه با روبان قرمز که روی آن «با فاطمه الزهرا» نوشته شده و ماهی شناور در حجم شیشه‌ای فانوس جنگی بر روی موسیقی کجایید ای شهیدان خدایی؛ - کلیپ تأمینی از برش فیلم‌های مختلف و بازنمایی سفره‌های هفت‌سین مختلف از اقشار گوناگون از شاه قاجار تا خانواده‌های تهیدست. 	هفت‌سین		
دکور سنتی با تجهیزات مدرن	دکور	بهار نارنج	رمزگان اجتماعی
<ul style="list-style-type: none"> - طراحی سبزه با نوار مشکی به صورت کعبه - مستند گزارشی از مرزداران شلمچه در نقطه صفر مرزی عراق و بازتاب گزارش حال و هوای سال تحویل آنها و گستردن سفره هفت‌سین سربازی (سرباز، سیم خشاب، سرنیزه، سجاده، سلاح، سنگر و سربند)؛ 	هفت‌سین		

<p>– وله غواصانی که پرچم ایران را به همراه هفت‌سین در زیر آب‌های غار علیصدر قرار داده‌اند. – گزارش مستند از حضور جمشید مشایخی در کاخ گلستان و یادی از سریال‌های کمال‌الملک و سلطان صاحبقران با پخش قسمت‌هایی از آنها.</p>	<p>هفت‌سین</p>	<p>بهار نارنج</p>		
<p>دکور سنتی</p>	<p>دکور</p>			
<p>– پخش وله‌های سفره‌های نوروز فاطمی و سبزه‌هایی که دور آن با روبان سبز تزیین شده و روی آن عبارت «یا ابوالفضل» نوشته شده است؛ – اشاره به هفت‌سین مناطق جنوبی کشور در گفتگوی مجری‌ها که سمبوسه یکی از هفت‌سین سفره نوروزی آنهاست به استناد شعری از سهراب سپهری: «مانده تا سفره ما پر شود از سمبوسه و عید»؛ – گزارش مستند درباره عید نوروز در بوشهر و مناطق جنوبی کشور و اشاره به سفره هفت میم در گذشته شامل (ماهی، میگو، مرغ، ماست، مربا، مسقطی و میوه)؛ – گفتار متن بر روی تصاویری از تهران قدیم با موضوع مینای سفره هفت‌سین و گذری بر آیین‌های مختلف نوروزی؛ – گفتگو با خانم فرنگیس بک‌آ رایزن فرهنگی تاجیکستان در ایران با موضوع اشتراکات و افتراقات نوروز دو کشور و اشاره به سفره هفت‌سین و سفره هفت‌شین در تاجیکستان؛ – گفتگو با دکتر نصیر احمد نور سفیر افغانستان در ایران درباره رسوم نوروز در افغانستان و اشاره به انداختن سفره هفت میوه؛</p>	<p>هفت‌سین</p>	<p>دست را می‌بوسم</p>	<p>رمزگان محیطی</p>	<p>رمزگان اجتماعی</p>
<p>دکور سنتی با استفاده از ابزار و فناوری مدرن</p>	<p>دکور</p>			
<p>– هفت‌سین معمول بر روی میزی گرد در کنار مهمان‌های برنامه؛ – گزارشی از ده‌ملا در ۲۰ کیلومتری شاهرود که ۱۵۰ کارگر مثبت و نجاری در آن فعالیت دارند و ۴۰۰ نفر در آن به طور مستقیم مشغول کار هستند. همچنین گفتگو با اهالی ده‌ملا درباره هفت‌سین و آیین‌های نوروزی آن.</p>	<p>هفت‌سین</p>	<p>فرش بهشت</p>		

دکور برنامه «اینجا آینده» در یک استودیو و در سه بخش، به شکل ذوزنقه پیوسته طراحی شده است؛ در هر بخش، با یک گروه از مهمان‌ها گفتگو می‌شود. دکور اول که سطح وسیعی را دربرمی‌گیرد، دکوری مذهبی؛ شامل یک محراب مرکزی و چند محراب جناغی کوچک است. این دکور با معنای جشن (یسن، پرستش و نیایش) همخوانی دارد و از سوی دیگر، با فضای نوروز فاطمی نیز هماهنگ است. از آنجا که بک‌گراند و فضای خالی محراب‌ها با نمایشگرهای دیجیتالی پوشش داده شده، امکان تغییر آنی فضا نیز مناسب با حال و هوای برنامه ایجاد شده است.

دکور دوم، ویژه گفتگوهای دو نفره طراحی شده و شامل یک میز و سه صندلی و چند کتابخانه است و روی میز سفره هفت‌سین چیده شده است. دکور سوم که در ضلع دیگر دکور اصلی گنجانده شده، شامل میزی نیم‌دایره است که جلوی آن سفره هفت‌سین بزرگ‌تری چیده شده است. این دکور برای گفتگوهای چند نفره طراحی شده و برای مهمان‌های جوانی که توان ایستادن طولانی‌تری دارند، مناسب است.

در دکور برنامه دو سفره هفت‌سین چیده شده است؛ در یک سفره، اقلام هفت‌سین را در ظروف مسی بزرگی گنجانده‌اند با این ظرافت که قرآن در کنار آینه قرار گرفته و به این ترتیب، با جلوه‌ای دو چندان و زیباتر نمود پیدا کرده است. بر روی یکی از سفره‌ها نیز سبزه‌ای با روبانی قرمز که روی آن یا فاطمه الزهرا نوشته شده قرار گرفته است. در هر دو سفره، دو شمع جانمایی شده که به فضای معنوی برنامه افزوده است.

نوروز فاطمی و بازنمایی آن در رسانه ❖ ۴۹

شماره ۴۴ / بهار ۱۳۹۵
فصلنامه ایران

دکور برنامه «بهار در خانه است» در لوکیشن سریال پرده‌نشین اجرا شده است. در واقع حیاط و دو اتاق از خانه سنتی با چیدمان صمیمی، فرصت همراه با آرامشی را برای گفتگو با مهمان‌ها فراهم آورده است. حیاط خانه، دارای حوض پر آب فیروزه‌رنگ با ماهی‌های قرمز است و دور آن، گلدان‌های شمعدانی چیده شده است. روی پله‌ها و ایوان خانه که صندلی‌های مهمان‌ها چیده شده، پر از گل‌های شمعدانی است و میوه، شیرینی و آجیل برای پذیرایی از مهمان‌ها داخل مجمعه مسی سنتی قرار گرفته است. از حیاط خانه به دلیل وسعت دید بالای آن برای گفتگو با مهمان‌های با تعداد بالا استفاده شده است. در یکی از اتاق‌ها که گفتگوهای یک نفره انجام می‌شود، از بسیاری از نمادهای ایران اسلامی بهره گرفته شده است؛ پارچه‌های ترمه، گل‌های داخل آبگینه روی تاقچه، ترمه، پیش‌بخاری، لاله‌ها، شمعدانی‌ها و کاسه پر انار. روی تاقچه و زمین هم با چند قالی کوچک دستباف پوشیده شده است. آنچه ذهن را در این اتاق به سمت و سوی نوروز فاطمی جهت می‌دهد قاب عکس سبز رنگی است که روی آن عبارت یا فاطمه الزهرا نوشته شده و در سمت راست کادر بالای سر مهمان برنامه خودنمایی می‌کند.

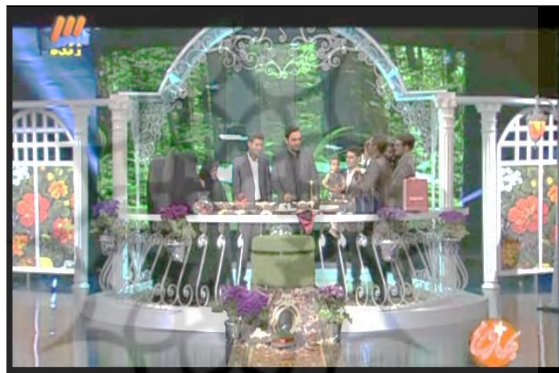

اتاق دیگر، اتاق هفت‌سین است. در این اتاق گفتگوهای دو و سه نفره انجام می‌شود و هر یک از مهمان‌ها یکی از اقلام هفت‌سین را با خود می‌آورند و روی سفره می‌چینند.

۵۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

- سفره اصلی هفت‌سین برنامه در پهنه‌ای بسیار بزرگ، بر روی پارچه‌ای مخملی و قهوه‌ای‌رنگ، بر روی چارپایه تعبیه شده است. دور سفره با کاشی فیروزه‌ای‌رنگ پوشیده شده است و بر روی آن، هفت‌سین (سبزه با نوار روبان سفید رنگ، سکه، سیر، سنجد، سمنو، سرکه، سماق) به همراه گل سنبل و خوشه‌های گندم، چند انار در ظرف شیشه‌ای پر آب، آینه میناکاری، قرآن روی رحل، ماهی، کتاب شاهنامه و ظرف تخم‌مرغ‌های رنگی قرار گرفته است.

دکور برنامه «بهار نارنج» به صورت ایوان خانه طراحی شده و نمایشگر دیجیتال بزرگی در پس‌زمینه قرار گرفته که با توجه به فضای برنامه تغییر می‌کند.

- در دکور برنامه «بهار نارنج» دو سفره هفت‌سین یکی به صورت افقی و یکی به صورت عمودی چیده شده است. سبزه سفره عمودی به صورت مکعب طراحی شده است و روبان مشکی که در کمر آن قرار گرفته، کعبه را یادآور می‌شود.

برنامه «دستت را می‌بوسم» در تالار انتظار سالن همایش‌های صداوسیما اجرا شده است به همین دلیل دکور چندانی برای آن طراحی نشده و فقط شامل یک دست‌مبل، میز و سفره هفت‌سین گسترده است.

- سفره هفت‌سین بدون هیچ نشانه‌ای از ایام فاطمیه، بر روی پارچه‌ای سفید و در گستره‌ای وسیع چیده شده و هر یک از سین‌ها بر روی یک میز کوچک قرار گرفته است؛ به گونه‌ای که فضای به نسبت زیاد بین مجری‌ها و مهمان‌های برنامه را به نحو شایسته‌ای پر کرده است. جلوه‌های دیگر هفت‌سین در این برنامه به قرار زیر است:

نوروز فاطمی و بازنمایی آن در رسانه ❖ ۵۱

فرش‌های ایران

شماره ۴۴ / بهار ۱۳۹۵

- پخش قسمت‌هایی از سریال خانه سبز که اعضای خانواده را دور سفره هفت‌سین نشان می‌دهد.

آنچه در دکور «فرش بهشت» بیش از هر چیز به چشم می‌آید، تناسب فرش دایره شکل با عنوان برنامه است که به یمن قدوم مادران گسترده شده است، ایوان فلزی برنامه که به گلدان‌های شمعدانی آراسته شده، از یک سو فضایی مهربان، مادرانه و خانگی ایجاد کرده است و از سوی دیگر، به غافلگیری مهمان‌های برنامه کمک کرده است. در پس‌زمینه تصویر، نمایشگری دیجیتالی تعبیه شده است که متناسب با حال و هوای موضوع برنامه تغییر می‌کند.

جمع‌بندی

نتایج این مقاله نشان می‌دهد، هیچ آیینی در کُنه و بطن خود نفی‌کننده آیینی دیگر نیست و مردم در بزنگاه تلاقی آیین‌هایی که به لحاظ شادی و غم با یکدیگر در تعارض‌اند، به راه‌های میانه‌ای رسیده‌اند و در نهایت ظرافت و ذکاوت، بی‌آنکه حرمتی شکسته شود، به نحو‌شایسته‌ای آنها را در تعادل و به دور از صورت معمول هر ساله گرامی داشته‌اند. بهره‌مندی از روبان سیاه یا سبز و یا روبان متبرک به نام حضرت فاطمه(س)، خرما، شمع، نان و حلوا، چای، گلاب، نمک و تزیین سمنو با استفاده از کلیشه‌های مذهبی، تمثال‌ها و کتیبه‌ها، آراستن سفره نوروز با هفت‌سین قرآنی و... از مهم‌ترین جلوه‌های آیینی و مردمی آراستن سفره هفت‌سین در ایام فاطمیه است که در ویژه‌برنامه‌های یاد شده به شیوه‌های مختلف از این ظرایف فرهنگ‌مردمی بهره‌برداری شده است.

۱. برای دکور برنامه‌های ویژه نوروز فاطمی، دو اصل را می‌توان مورد توجه قرار داد؛ نخست، مفهوم نوروز با نشانه‌های بهارانه و سپس، مفهوم فاطمی با تکیه بر مفاهیمی چون خانه، مادر و مهربانی. اصل دوم را، هم با نشانه‌های مذهبی همچون محراب و تابلوهای نوشتاری می‌توان تداعی کرد و هم با عینی کردن مفاهیم خانه و خانواده، می‌توان ذهن مخاطب را به سوی مقام والای بانوی دو عالم سوق داد.

۲. در چیدمان سفره هفت‌سین ویژه‌برنامه‌ها، می‌توان با توجه به تقارن نوروز و ایام فاطمیه، تمهیدی برای القای بهتر معانی اندیشید. در این میان، هر یک از اقلام ممکن است بستری جداگانه و یا در پیوند با سایر اقلام داشته باشند. برای مثال، سمنو با توجه به پیشینه اعتقادی آن، هم قابلیت برنامه‌سازی مستند را داراست و هم به لحاظ تصویری می‌توان از کلیشه‌هایی با عبارات فاطمی برای تزیین آن استفاده کرد. همچنین آینه از یک سو، بازتابنده مضاعف عناصر مذهبی داخل سفره است و از سوی دیگر، زمینه‌ای برای نوشتن عبارات مذهبی و فاطمی. البته پیش از اینها، بازنمایی سفره‌های هفت‌سین فاطمی مردم مناطق مختلف در قالب مسابقه، نشان‌دهنده قریحه و سلیقه آنان در آراستگی و چیدمان سفره ایام نوروز فاطمی است.

نوروز فاطمی و بازنمایی آن در رسانه ❖ ۵۳

منابع

- بلوکباشی، علی (۱۳۸۱). نوروز جشن نوزایی آفرینش. چ ۳، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بیرونی، ابوریحان (۱۳۶۲). التفهیم لاوایل الصناعه‌التنجیم. ترجمه و تصحیح جلال‌الدین همایی. تهران: بابک.
- سجودی، فرزانه (۱۳۷۹). «درآمدی بر نشانه‌شناسی تلویزیون». هفته‌نامه سروش. ش ۱۰۲۶.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۷). نشانه‌شناسی کاربردی (ویرایش دوم). تهران: نشر علم.
- فیسک، جان (۱۳۸۶). درآمدی بر مطالعات ارتباطی. ترجمه مهدی غبرایی. تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
- هنری، مرتضی (۱۳۷۷). نوروزگان: گفتارها و سرودهایی در آیین‌های نوروزی. تهران: سروا.
- Chandler, Daniel ([2002]2007). **Semiotics, The Basics**. London: Routledge.

فرهنگیان واحد فرهنگ مردم مرکز پژوهش و سنجش افکار صداوسیما

- پروری، ناهید، بروجرد، لرستان، ۱۳۹۴
- جعفرزاده دستجردی، مصطفی، کهک، قم، ۱۳۶۴
- جهانی‌برزکی، زهرا، برزک، اصفهان، ۱۳۹۴
- حاجیعلی، ولی‌الله، قودجان، خوانسار، اصفهان، ۱۳۹۴
- حیدریان، لاسگرد، سمنان، ۱۳۹۴
- صابر، زهرا، به نقل از علی‌جان صابر، اقلید، فارس، ۱۳۹۴
- صفوی، سیدقدیر، تاکستان، قزوین، ۱۳۹۴
- صمدی، اکرم، به نقل از هادی ابراهیمی، گناباد، خراسان رضوی، ۱۳۹۴
- صمدی، صمدی، به نقل از فاطمه بادامکی، خضری دشت بیاض، نیمبلوک قائنات، خراسان جنوبی، ۱۳۹۴

- ضرغامی، فروغ‌الزمان، مشهد، خراسان رضوی، ۱۳۹۴
طاقتی احسن، اسدالله، شیرین سو، کبودرآهنگ، همدان، ۱۳۹۴
طاهرنیا، احمد، بناب، آذربایجان شرقی، ۱۳۹۴
قاسمی، منوچهر، شیرگاه، سوادکوه، مازندران، ۱۳۹۴
قره‌داغی، ایرج، چنگیزقلعه، بیجار، کردستان، ۱۳۹۴
قریشی، سیدمجتبی، کاورد، مهدی‌شهر، سمنان، ۱۳۹۴
نظری، مصطفی، سرپل ذهاب، کرمانشاه، ۱۳۹۴
یدایی، پروین، همدان، ۱۳۹۴

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی